

себе у тому, що я скільки-небудь услужив Вітчизні” [4, 24]

І.Б. Василик, звернувшись до вивчення спадщини Костя Левицького, наголосив на тому, що окремої праці, яка б висвітлювала діяльність провідного політичного діяча Східної Галичини, юриста, економіста й кооператора, захисника селянських інтересів немає [4, 27]. У своїй публікації він висвітлює цю проблему. Автору вдалося показати, що, працюючи в різних владних структурах, К. Левицький активно захищав інтереси українського населення. Його невеликі за обсягом та доступні за змістом книги були добрими порадами для селян. Теоретичні розробки К. Левицького були втілені насамперед у ряді проектів, вимог і запитів українських парламентських і сеймових фракцій, більшу частину яких уряд все-таки виконав. Автор статті дійшов до цілком правильного висновку про те, що висвітлення аграрних проектів (а саме цьому приділена значна увага – В.Г.), є однією зі сторінок багатогранної діяльності цього діяча, який плідно працював майже у всіх сферах суспільно-політичного життя [4, 30]. На думку І.Б. Василика, потребує глибшого дослідження його парламентська діяльність і характеристика основних законопроектів, розроблених К. Левицьким для розвитку українського населення краю [4, 30].

Таким чином, аналіз публікацій в “Українському селянині”, присвячених аграрній історії в іменах, засвідчив сталий інтерес дослідників до цієї проблематики. Починаючи з третього випуску в ньому систематично публікуються статті про українських дослідників аграрної історії, які жили і створювали свої праці протягом XIX-XX ст. Діапазон їхніх наукових інтересів охоплював від XIV по XX ст. включно. Сподіваємося, що й надалі редакційна колегія продовжить публікацію біоісторичних матеріалів про дослідників українського села.

1. Романцов В.М. *Українське село у добу утворення козацької держави: висвітлення проблеми у працях М.Костомарова* // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3; Крот В.О. *Аграрне питання в публіцистиці М.С. Грушевського* // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3; Мойсеєнко В.М. *Життєвий шлях та громадсько-політична діяльність О.О. Русова* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Рахно О.Я. *Олександр Русов – дослідник українського пореформеного села* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Вінтонів О.О. *Професор Дмитро Леонідович Похилевич – засновник львівської школи аграрної історії* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Герасименко О.В. *Методичні аспекти вивчення селянського руху другої половини XIX – початку XX століття у науковій спадщині М.Н. Леценка* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.
2. Темброва Н.Р. *Слово про батька* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Тригуб П.М. *Роман Данилович Лях – людина, вчений-історик, патріот* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Запара М.І. *М.Х. Бунге – почесний член Університету св. Володимира* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Мойсеєнко В.М. *Український період у суспільній діяльності та творчості М.І. Туган-Барановського (1901-1904 рр.)* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Бабенко Л.Л. *Сільські священники як об’єкт радянської репресивної системи 20-30-х рр. XX ст. (на матеріалах справи Г.П. Ковалевського)* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6.

3. Онішко Т.В. *Меценати Репніни* // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7; Ганницький С.Г. *Діяльність родини Симиренків щодо створення умов праці та побуту робітників цукрових заводів (друга половина XIX ст.)* // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7; Курінна Т.М. *Благодійницька діяльність князів Воронових та родини Балашових у Мошгородищенському маєтку Київської губернії в 80-90-х рр. XX ст.* // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7.
4. Бушин М.І., Товстоп’ят Л.М. *Наукова спадщина професора І.Г. Шульги (ужгородський період)* // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 4.
5. Капустян Г.Т. *Слово про учителя* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Данилов В.П. *Сталинизм и советское общество* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Кульчицький С.В. *Місце Джеймса Мейса в українській історії* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Тригуб П.М. *М.С. Ліванов – видатний український агроном останньої чверті XVIII ст.* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8; Василик І.Б. *Аграрні проекти Костя Левицького* // Український селянин. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.

Н.Л. Стешенко

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ЗАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ В XVI – XVIII ст.

Умови та хід заселення Степової України в XVI-XVIII ст. стали об’єктом уваги сучасної вітчизняної історіографії. Провідну роль у вивченні окресленої теми відіграють історики науково-дослідних центрів регіону Запорізького університету (А. Бойко, В. Козирев, І. Лиман, Л. Маленко, В. Мільчев, Н. Сурева, Р. Шиян), Донецького (В. Пірко, А. Гедьо, Н. Никифоренко, М. Панф’орова, В. Сусликов), Дніпропетровського (Ю. Мицик, Д. Каюк, О. Посунько), Одеського (О. Бачинська) та ін. Історіографічному оглядові їхнього доробку присвячено цю статтю. Об’єкт вивчення – заселення Степової України в XVI-XVIII ст., предмет – сучасна українська історіографія.

На початковому етапі важливе значення у вивченні обраної теми в дослідженні проблеми мало повернення зі спецсовищ праць класиків з української історії, в яких аналізувалося заселення Степової України. Багато з них перевидувалися масовими тиражами. Зокрема, у 1990 р. „Вища школа” оприлюднила факсимільне видання „Історії України-Русі” М. Аркаса. Побачила світ книга О. Єфименко „Історія українського народу” (1990). Вийшов тритомник Д. Яворницького „Історія запорозьких козаків” (1990–1991). Серед документальних видань чільне місце посідає збірник „Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734–1775”.

У кінці 90-х рр. XX ст. з’являється ряд археографічних та джерелознавчих праць, серед яких можна виділити „Джерела з історії Південної України” В. Козирєва (1999), у якій розкрито історію адміністративного устрою регіону другої половини XVIII-першої половини XIX ст. [1]. Крім того, збірка цінна й тим, що в додатках опубліковано малодоступні роботи М. Слабченка „Паланкова організація Запорозьких Вольностей”. До збірки увійшли

переважно документи державних архівів Росії та України.

Автори-упорядники книги „Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII-XIX ст.” О. Бачинська, Л. Маленко, О. Прігарін, Р. Шиян висвітлили етнонаціональні процеси в Степовій Україні за матеріалами тогочасних козацьких формувань [2].

Зважаючи на малодоступність архівних матеріалів для широкого користування, важливою стала поява „Истории Донецкого края в документах и материалах. XVII-начало XX века”, збірника документів, що розкриває процес заселення Донеччини в XVI-XVIII ст. та інших регіональних публікацій [3].

Винятково важливе місце в процесі залюднення Степової України XVI-XVIII ст. належить українському козацтву. У 1990 р. в рамках „круглого столу”, присвяченому 500-річчю виникнення козацтва, Ю. Мицик підкреслив, що матеріали навіть одного фонду 229 ЦДДА в Києві дають можливість значною мірою відтворити роль запорізького козацтва в освоєнні земель Південної України. Вони містять важливу інформацію про заснування козаками численних населених пунктів на степових просторах від Донбасу до Одещини. Протягом 1990-х рр. ця проблема стала предметом обговорення на конференціях [5].

Разом із загальним визнанням краєзнавства на поч. 90-х рр. XX ст. в публікаціях окреслились розбіжності у вивченні проблеми заселення і освоєння краю після розорення його військом Батия [5]. На цей час припадає поява змістовних статей В. Пірка, присвячених основним етапам заселення Донбасу в XVI-XVIII ст. [6].

Етносоціальні процеси регіону знайшли відображення у 1992 р. на сторінках „Українського історичного журналу” у статті А. Бойка та Н. Данилової [7].

Участі українських козаків у боротьбі проти турецько-татарської експансії (веденню дозорної, сторожової та прикордонної служби, створенню системи оборонних споруд і укріплень, утриманню їх у бездатності) присвячено статтю В. Сергійчука [8]. Зміни території та кордонів запорозьких земель (1667-1775 рр.) з'ясувала Т. Балабушевич [9]. Авторкою простежено заселеність згаданої території, її адміністративний поділ. Доведено, що ця територія значною мірою була загосподарьована запорожцями задовго до її включення до складу Російської імперії. О. Олійник, аналізуючи насамперед економічні та політичні причини ліквідації Січі, детально розглянув артикули маніфесту і вивів основну тезу цього документу: Запорізька Січ своїми більш прогресивними формами господарювання приваблювала до себе тих переселенців, які вербувалися царським урядом не тільки в центральних районах Росії та України, а й за кордоном [10].

Процес заселення території після ліквідації Січі простежив В. Пірко, використавши матеріали ЦНБ НАН України, РДАДА, він довів, що протягом 1776-1782 рр. на колишніх запорозьких землях було засновано 488 поселень, серед яких 84 % належало приватним власникам, решта – військові й державні поселення [11]. Заслугує на увагу його стаття „Описи Азовської губернії (кінець XVIII ст.), в якій простежено зміни територіального устрою краю на основі описів 1775, 1776, 1778 та 1779 рр.

До тих, хто вважає український етнос домінуючим у процесі заселення належить краєзнавець П. Лаврів [12]. У 2000 р. В. Романцов, а в 2004 – В. Сергійчук у своїх монографіях торкнулися цих же питань. Зокрема, В. Сергійчук докладніше зупинився на заселенні Криму [13].

Колонізація Південної України, роздача земель і виникнення нових поселень в останній чверті XVIII ст. розглянуті в ґрунтовній монографії А. Бойка [14]. У 1998 р. луганський краєзнавець В. Подов, використавши документи Державних архівів Москви, Києва, літературні джерела, записки очевидця подій вихідця з Сербії генерала С. Піщевича, розкрив утворення адміністративно-територіальної одиниці Слов'яносербія (1751-1764 рр.) [15]. У додатках дослідник навів плани і схеми розташування рот. Ним вперше опубліковано поіменні списки та „Изъяснення” Бахмутського і Донецького повітів. Того ж року вийшла робота О. Посулько, присвячена проблемам виникнення в другій половині XVIII ст. у регіоні південнослов'янських військово-землеробських колоній, яка стала викладом основних положень її дисертації [16]. На основі численних матеріалів, більшість з яких вперше введено до наукового обігу, проаналізовано національний склад колоній, процес асиміляції поселенців, подано досить точні відомості відносно розміщення рот.

В кінці 90-х рр. XX – на початку XXI ст. виходить ряд ґрунтовних досліджень В. Мільчева з історії болгарського населення Південної України XVIII ст. [17]. Вчений уперше в історіографії за нижню дату початку поселень, спричинених політикою царського уряду, взяв 1724 р. (на чверть століття раніше тієї, яка вказувалася традиційно). Верхньою назвав 1791-й – рік закінчення останньої у XVIII ст. російсько-турецької війни. На цей же період припадає і поява робіт із питань італійської еміграції в Україну наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. К. Бацака [18].

Актуальне питання ролі православної церкви в заселенні Степової України в XVIII ст. репрезентував І. Лиман [19]. У 1996 р. ним вперше здійснено комплексне вивчення питання. Автор ввів до наукового обігу новий фактичний матеріал, який дозволив стверджувати, що церковне будівництво на землях Запорозьких Вольностей було тісно пов'язано з демографічною, зовнішньо- і внутрішньополітичною ситуацією в регіоні. Географія розташування релігійних споруд у цей період майже завжди залежала від щільності населення. Дослідник прослідкував залежність кількості церковних споруд від кількості населення паланок. Зростання чисельності населення Запоріжжя внаслідок цілеспрямованої політики російського уряду, прагнення російської влади завдяки церковному будівництву посилити свій вплив і змінити вороже ставлення козаків до переселенців на їхні землі, розпорошене розміщення значної кількості населення по зимівниках стали умовами для зведення тут великої кількості церков, каплиць і скитів. У 2004 р. опубліковано монографію автора, яка є спробою комплексно систематизувати історію православної церкви в південноукраїнському краї після ліквідації Січі (1775-1861 рр.). Остання чверть XVIII ст. стала надзвичайно важливим етапом, під час якого відбулись і закріпились знакові трансформації в

чисельності населення. З огляду на це надзвичайно важливим є проведений автором аналіз і реконструкція таких проблем церковного життя, як зміни церковно-адміністративного устрою краю, колонізаційні процеси, переселення до регіону кримських греків, оскільки з цим прямо пов'язано облаштування окремої єпархії. З метою виявлення матеріалів, які стосуються зазначеної теми, автором проведено евристичну роботу в 29 архівних і музейних установах і тим самим спростовано стале уявлення про нібито повну відсутність документів з цього питання.

Друга половина 90-х рр. XX ст. позначилася появою узагальнюючих праць із проблеми. Необхідно відзначити ґрунтовну роботу 1998 р. із проблем соціально-економічного розвитку Донбасу в XVIII ст. луганського краєзнавця В. Подова [20]. На основі багатого фактичного матеріалу ним простежена історія заселення краю в XVII-XVIII ст., вперше введено у науковий обіг „Експлікації” Торського повіту і Бахмутської провінції, широко представлений картографічний матеріал.

1998 р. опубліковано монографію В. Пірка „Заселення Степової України в XVI-XVIII ст. [21]. Оскільки автори спеціальних досліджень здебільшого вивчали лише період XVIII ст. або окремих регіонів Степової України, то історик вперше простежив хід заселення краю та його результати на всій території, починаючи з початку XVI і до кінця XVIII ст., коли край з „Дикого поля” перетворився на обжитий регіон. Для вирішення поставлених завдань автор скористався не лише працями своїх попередників і численними публікаціями джерел, а й матеріалами російських державних архівів: давніх актів, військово-історичного, військово-морського флоту; Центральним державним історичним архівом України та рукописними відділами наукових бібліотек НАН України, Інституту історії Російської АН. Цінною видається авторська карта, яка ілюструє етапи заселення XVIII ст. у рамках адміністративно-територіального поділу регіону. У 2004 р. професор опублікував монографію „Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст.”, в якій на базі здебільшого нового фактичного матеріалу простежив заселення та основні види занять місцевого населення.

Певний підсумок результатів студіювання над проблемою Донецької школи авторів за останні 25 років у концентрованому вигляді викладено в дослідженні В. Пірка „Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст.” [22].

У 2004 р. опубліковано монографію М. Панф'ярової „Південно-Східна Україна наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.” [23]. В книзі з'ясовано зміни кількісних, соціальних, етнічних показників у складі населення, подано обрахунки, зведені в зручні для користування таблиці.

На базі архівних документів у 2005 р. простежено розвиток соляних промислів Донеччини в XVII-XVIII ст. в монографії В. Пірка і М. Литвиновської [24]. Цінними є викладені факти щодо точної появи в цих місцях постійного населення. Нарис супроводжується вміщеними в додатках документами з коментарем до них.

Історія заселення Придунайських земель XVIII ст. в сучасній історіографії репрезентована працями

О. Бачинської [27]. У 2002 р. дослідниця опублікувала монографію „Українське населення Придунайських земель XVIII-початок XX ст. (Заселення і економічне освоєння)”, яка стала викладом основних положень її докторської дисертації. Автор вперше комплексно дослідила роль українського населення в процесі народної колонізації Придунав'я, показала роль, яку відіграло українське козацтво в ньому.

Упродовж 90-х рр. XX ст. активно вивчається питання формування козацького стану в Україні. В. Смолій, В. Щербак, обстоюючи ухидницьку теорію походження козацтва, на основі документальних матеріалів простежили динаміку зростання чисельності козацтва, починаючи від перших козацьких громад на південному прикордонні. В. Щербак у своїй дисертації висловив тезу, що представники українського етносу в запорозькій громаді в другій половині XVI ст. становили близько 80-90 % [26].

В рамках історії Херсонської єпархії (1775–1918 рр.) О. Тригубом висвітлено питання козацького заселення краю, колонізаторської політики російського уряду, зростання кількості населення і чисельності церков краю [27].

На сучасному етапі спостерігається стійкий інтерес до питань формування та функціонування соціальних еліт. Дворянство Південної України стало предметом спеціального наукового дослідження Д. Каюка [28]. На основі нових документальних джерел автор вперше представив динаміку змін чисельності дворянства регіону та вніс уточнення в існуючі в історіографії уявлення щодо цього. Ним встановлено, що, на початок 80-х рр. XVIII ст. із усіх розданих земель на користь поміщиків припадало майже 58 %, а на початок 1790-х рр. тут було передано в приватну власність 75 % землі, в той час як на казенні потреби залишалось лише 25%. На момент закінчення поміщицької колонізації у власності приватних осіб знаходилося майже 63 % землі (початок XIX ст.). Таким чином, внаслідок широкомасштабних роздач землі на півдні України в другій половині XVIII ст. утворилося потужне поміщицьке землеволодіння. Інформативні можливості комплексу джерел із історії дворянства останньої чверті XVIII ст. для дослідження напрямів поміщицької колонізації Південної України розкрила Н. Сурева [29].

Зробила спробу провести джерелознавчий аналіз всього комплексу топографічних описів і матеріалів, пов'язаних з ним, у другій половині XVIII – на початку XIX ст. І. Бондаренко [30]. Однак територіальні межі дослідження охоплюють лише територію ліквідованої у 1783 р. Азовської губернії, і, відповідно, розглянуто лише „Опис міст Азовської губернії 1782-1783 рр.”.

Помітний внесок у вивчення проблеми належить Н. Никифорова, яка на основі мандрівних записок Й. Гільденштедта з'ясувала достовірність наданих мандрівником відомостей відносно адміністративної приналежності обстежуваних ним територій у 1760-1770 рр., їх обумовленість процесами заселення і міграціями та централізаторською політикою метрополії [31].

Оцінку рівня повноти та репрезентативності ПЗЗ Російської імперії в контексті історії півдня України 1700-1775 рр. зробив В. Сусликов [32]. Проаналізувавши законодавчі акти, дослідник охарактеризував процес державної колонізації

території в XVIII ст. як неефективну протидію природному освоєнню території краю місцевим населенням. Задекларовані у відповідних указах адміністративні та оборонні схеми, які російська влада намагалася впроваджувати в Причорномор'ї, виявилися малоприматними, оскільки спиралися на традиційні шляхи освоєння прикордонних територій, напрацьовані ще в XVII ст. (розбудова укріплених ліній з переселенням до них державних селян тощо). Автором доведено, що до 1764 р. система управління новими колоніями була вкрай недосконалою, а щодо їх успішного розвитку, то про нього можна говорити лише після реального приєднання конкретних територій до Російської держави.

Панування феодално-кріпосницьких відносин та їх подальше посилення в другій половині XVIII ст. у Росії та Україні позбавляло селян права вільного переходу, чим гальмувало міграційні процеси. Тому царський уряд всіляко стимулював переселення на південь вихідців з інших країн. Дослідження цього аспекту теми представлене дуже широко і по-різному оцінюється в сучасній історіографії, хоча й досі бракує узагальнюючої роботи з питань іноземної колонізації півдня України в XVI-XVIII ст. 1995 р. М. Араджионі вивчила питання, що стосувалися формування мариупольських греків в поліетнічній палітрі Приазов'я з 80-х рр. XVIII ст. до 90-х рр. XX ст. [33]. Перша узагальнююча робота, в якій комплексно досліджено зазначену проблему, належить А. Гедьо [34]. На базі досягнень вітчизняної історіографії, різних видів джерел, багато з яких вперше введені до наукового обігу, автор намагалася об'єктивно підійти до оцінки політики Російської держави наприкінці XVIII ст. В додатках вміщено порівняльні таблиці кількості жителів і земельних угідь в населених пунктах Маріупольського грецького округу з 1781 по 1859 рр. У 2001 р. А. Гедьо опублікувала книгу „Джерела з історії греків Північного Приазов'я кінця XVIII – початку XX ст.“, в якій проаналізовано історіографію питання, подано комплексний аналіз основних архівних зібрань, опублікованих джерел із проблеми. Робота автора в московських архівах позитивно вплинула на вивчення історії приазовських греків професором С. Калоєровим, появу історичних нарисів [35].

Процес переселення балканських слов'ян на південь України (XVI – до кінця XVIII ст.) дослідила в 1997 р. О. Поцулко [36]. Вперше представники балканських слов'ян зустрічаються серед козаків Запорозької Січі. З другої половини XVII ст. починається масове переселення південнослов'янських народів: сербів, хорватів, чорногорців і болгар на південь України. В сучасній історіографії знайшли відображення і питання заселення південних районів України німецькими колоністами в 60-ті рр. XVIII-XIX ст. [37].

Важливим здобутком Інституту історії НАН України стало створення праці „Історія України: нове бачення“, що вийшла під загальною редакцією В. Смоля. У ній висвітлюється спірне питання встановлення кордонів і залюднення Південної України XVI-XVIII ст. [38]. Двотомник став своєрідним орієнтиром нового осмислення української історії і послужив основою для підготовки фундаментального п'ятнадцяти томника „Україна крізь віки“ [39]. Видання побудовано за хронологічно-проблемним

принципом. У 6-му томі містяться відомості заселення території в описах іноземних мандрівників [40]. Особливості залюднення, соціальний та національний склад населення південних областей України проаналізовано у 8-му томі. Проблеми заселення півдня України в XVI-XVIII ст. знайшли відображення в узагальнюючому дослідженні Н. Яковенко, яке ґрунтується на широкому залученні історичних джерел [41].

Таким чином, в сучасних дослідженнях історія заселення Степової України як єдиної регіональної системи висвітлюється у контексті міграційних потоків в основному протягом XVIII ст. і переважно більшістю в Запоріжжі та Південно-Східному регіоні. На сьогодні єдині узагальнюючі праці з зазначеної проблеми належать В. Пірко. Спостерігається помітне погавлення археографічної роботи. На сучасному етапі дослідницьких студій з проблеми чільне місце належить працям А. Бойка, О. Бачинської, А. Гедьо, Д. Каюка, І. Лимана, В. Мищика, В. Мільчева та ін. Актуальним залишається використання результатів цього дослідження при розробці курсу історіографії України для вищих навчальних закладів.

1. Козирев В.К. *Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України* (др. пол. XVIII – пер. пол. XIX ст.). – Запоріжжя, 1999; Козирев В.К. *Південна Україна у внутрішній політиці Російської імперії та СРСР (XVIII – XX ст.)*. – Запоріжжя, 2002.
2. *Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII-XIX ст. / Автор-упоряд. О.Бачинська та ін.* – Одеса, 2000.
3. *История Донецкого края в документах и материалах. XVII – начало XX века: Материалы для учителей истории.* – Донецк, 1995; *Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI – XVIII ст.* / Укл. В. Пірко. – Донецьк, 2001.
4. *Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали „круглого столу“)* // *УІЖ.* – 1990. – № 12; *Міжнародна науково-практична конференція „Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури“* // *Затиски науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного ун-ту: Південна Україна XVIII – XIX ст. (далі – ЗЗДУ).* – Запоріжжя, 1998. – Вип. 3 та ін.
5. *Пірко В.А. Не про пень и брата – об истории края / Донбасс.* – 1990. – № 6.
6. *Пірко В.О. Оборонні споруди XVII – XVIII ст. та їх значення в заселенні Південно-Східної України* // *Географічний фактор в історичному процесі: Зб. наук. пр.* – К., 1990; *Пірко В.О. К вопросу об основных этапах заселения Донбасса в эпоху феодализма* // *Историческая демография и современность: VII Всесоюз. конф. по ист. демографии: (Донецк, 14-16 мая 1991 г.)*. – Донецк, 1991. – Ч. 2; *Пірко В.О. К вопросу о направлении миграции населения на Украине во второй половине XVII – начале XVIII вв.* // *Проблеми исторической демографии СССР и Западной Европы.* – Кишинев, 1991; *Заселение в XVI – XVIII вв.* // *Новые страницы в истории Донбасса.* – Донецк, 1992. – Кн. 1; *Пірко В.О. Козацтво на Донеччині // Рідний край: Іст.-краєзн. альманах.* – Донецьк, 1995. – Вип. 1.
7. *Бойко А.В., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.)* // *УІЖ.* – 1992. – № 9.
8. *Сергійчук В. Українське козацтво на службі Московської держави в другій половині XVI – середині XVII ст.* / *На пошану 80-річчя професора Т. Мацьківа: Зб. наук. пр.* – К., 1999.
9. *Балабушевич Т.А. Територія та кордони запорозьких земель (1667-1775 рр.) / Историко-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* – К., 1994.

10. Олійник О.Л. Ще раз про причини ліквідації Запорозької Січі // УІЖ. – 1992. – № 2-3.
11. Пірко В.О. Заселення запорізьких земель в 1776-1783 рр. // Матеріали доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу. – Донецьк: ДонДУ, 1997. – Кн. 1.
12. Лаврів П.А. Історія Південно-Східної України. – Львів, 1992.
13. Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2000; Романцов В.О. Українці на одвічних землях (XVIII – початок XXI ст.). – К., 2004.
14. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: аналіз джерел. – К., 2000; Бойко А.В. Атласи Катеринославського намісництва останньої чверті XVIII ст. // ЗЗДУ. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 3.
15. Подов В.И. Славяносербия. Очерки из истории заселения Донбасса в 18 в. Документы. – Луганск, 1998.
16. Посушко О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998.
17. Мільчев В.І. Матеріали до історії болгарського населення України. XVIII ст. – Запоріжжя, 1999.; Мільчев В.І. Болгарські переселенці на півдні України 1724-1800 рр. – К. – Запоріжжя, 2001.
18. Бацак К.Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття. Витоки. Формування. Діяльність. – К., 2004.
19. Лиман І.І. Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734-1775): Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький державний ун-т. – Запоріжжя, 1996.; Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. – Запоріжжя, 2004; Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861) – Запоріжжя, 2004; Православна церква на півдні України (1775-1781) // Джерела з історії Південної України. – Т.4. – Запоріжжя, 2004.
20. Подов В.И. Открытие Донбасса. Исторический очерк. Документы. – Луганск, 1991; Подов В.И. Донбасс. Век XVIII-й. Социально-экономическое развитие Донбасса в 18 веке. – Луганск, 1998.
21. Пірко В.О. Заселення Степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк, 1998; Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк, 2004.
22. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI – XVIII с. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк, 2003.
23. Паньорова М.А. Південно-Східна Україна наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (формування адміністративної та соціально-економічної структури). – Донецьк, 2004.
24. Пірко В.О., Литвиновська М.В. Соляні промисли Донеччини в XVII – XVIII ст. (Історико-економічний нарис і уривки джерел). – Донецьк, 2005.
25. Бачинська О.А. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (Заселення і економічне освоєння). – Одеса, 2002.
26. Смолій В.А. Про нові походи до вивчення історії українського козацтва // Українське козацтво ...; Щербак В.О. Джерела формування українського козацтва // УІЖ. – 1994. – № 2-3; Щербак В.О. Формування козацького стану в Україні (друга половина XV – середина XVII ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії НАН України. – К., 1998.
27. Тригуб О.П. Історія Херсонської єпархії (1775-1918): Дис...канд.іст.наук – Миколаїв, 2000.
28. Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XIX ст.: Автореф. дис...канд.іст.наук / Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2002.
29. Сурева Н.В. Джерела з історії дворянства південної України останньої чверті XVIII – першої чверті XIX ст.: Автореф. дис...канд.іст.наук / Запорізький державний ун-т. – Запоріжжя, 2004.
30. Бондаренко І.В. Топографічні описи України кінця XVIII – початку XIX ст. (проблема атрибуції та інформативної репрезентативності джерел): Автореф. дис...канд.іст.наук: / Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2003.
31. Никифоренко Н.О. Мандрівні записки Й.А.Гільденштедта як джерело з соціально-економічної історії України другої половини XVIII ст.: Дис...канд.іст.наук – Донецьк, 2000.
32. Сусликов В.Є. Законодавчі акти Росії як джерело до історії півдня України XVIII століття (1700-1775 рр.): Дис...канд.іст.наук – Донецьк, 2005.
33. Араджиони М.А. Історіографія етнічної історії та культури греків Північного Приазов'я (80-ті рр. XVIII ст. – 90-ті рр. XX ст.): Автореф. дис...канд. іст. наук / Ін-т історії України НАН України. – К., 1995.
34. Гедьо А.В. Греки Північного Приазов'я (1775-1875 рр.): Дис...канд.іст.наук – Донецьк, 1997.; Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 2001.
35. Кузьменков Л.Н. Переселение крымских греков в Северное Приазовье в 1778-1780 гг. – Мариуполь, 1997; Материали по истории и культуре греков Украины: Сб. ст. – Донецьк, 1998. – Вып. 1; Калоеров С.А. Заселение Приазовья греками // Межэтнические культурные связи в Донбассе: история, этнография, культура. – Донецьк, 2000.
36. Поцулко О.А. Балканські слов'яни на півдні України (XVI – до кінця 70-х рр. XIX ст.): Дис...канд.іст.наук – Донецьк, 1997.
37. Кулинич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті рр. XVIII ст. – 1917 р.) // УІЖ. – 1990. – № 9; Ісмаїлов М.А. Виникнення німецьких колоній півдня України (кінець XVIII – 30-і рр. XIX ст.): Автореф. дис...канд.іст.наук / Дніпропетровський державний ун-т. – Дніпропетровськ, 1993.
38. Історія України: нове бачення: У 2-х т. – К., 1995. – Т. 1.
39. Україна крізь віки: У 15 т. – К., 1998. – Т. 6.; Т. 8.
40. Стещенко Н.Л. Україна XVI – XVIII ст. у записках іноземців // Вісник Донецького ун-ту. Гуманітарні науки. – Донецьк, 2004. – № 2.
41. Яковенко Н.М. Нарис історії України. – К., 1997.

